

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ FACULTY OF FINE ARTS
GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARI BÖLÜMÜ TRADITIONAL ARTS DEPARTMENT

ULUSLARARASI GELENEKSEL SANATLAR SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF TRADITIONAL ARTS

16 - 18 KASIM 2006
16 - 18 NOVEMBER 2006
İZMİR TÜRKİYE

TÜBİTAK

BİLDİRİLER CİLT 2

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ FACULTY OF FINE ARTS
GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARI BÖLÜMÜ TRADITIONAL ARTS DEPARTMENT

ULUSLARARASI GELENEKSEL SANATLAR SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF TRADITIONAL ARTS

16-18 KASIM 2006
16-18 NOVEMBER 2006
İZMİR, TÜRKİYE

TÜBİTAK

BİLDİRİLER
CİLT 2

AYDIN İLİ VE ÇEVRESİNDE ÜRETİLEN İĞNE OYALARI VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Sedef ACAR*
Gülcan Batur ERCİVAN**

Aydın İli Ve Çevresinde Üretilen İğne Oyaları Ve Günümüzdeki Durumu

İğne oyası tekniği insanoğlunun ipliği keşfiyle başlayan tekstil serüvenin en özel örneklerinden biridir. Tek iplik sisteminde, sağlam bir düğümleme yöntemiyle yan yana ve üst üste sıralanan küçük hücreler bir ağ görünümü meydana getirmektedir. Düğümler ağ yapısını meydana getirirken, bin bir emekle üretilen iğne oyası motiflerinin sağlamlığını artırmak, düzgün ve sert bir şekilde uzun yıllar kalmasını sağlamak için ipek iplik çok ince telle ya da at kuyruğu kılı ile desteklenmektedir. Ağ görünümlü tekstil yapılarına çeşitli uygarlıklarda rastlanmakla birlikle, farklı düğüm tekniği, çok ince ve narin yapısıyla iğne oyası sadece Anadolu'ya özgü bir el sanatı olarak varlığını ortaya koymaktadır. Dünya üzerinde başka bir bölgede örneklerine rastlanmayan iğne oyaları dünya tekstil literatüründe "Türk Danteli" adıyla yer almaktadır.

İğne oyası, Anadolu'da sadece kadınlar tarafından üretilen bir el sanatıdır. İğne oyaları, para, saat, mühür, tütün taşımak için kullanılan keseler hariç, kullanıma yönelik bir işlevden çok, süslenmeyle ilgili görsel işlevi yerine getirmek üzere üretilmişlerdir. Genellikle fiziksel bir iş görme koşulundan kendini ayrı tutmuş olan iğne oyaları, estetik unsurları yükseltmeye yönelik tüm denemelerin özgürce yapılabildiği bir tekstil ürünü olmuştur.

Aydın İli ve yakın çevresi iğne oyalarının yaygın şekilde ve en güzel örneklerinin üretildiği bölgelerin başında gelmektedir.

Güran Erbek'in tespitine göre*** iğne oyasının yaygın şekilde üretildiği bölgelerde;

a) İpek böceği yetiştiriciliğinin yapılması, çiçek sevgisi olan yerleşik bir toplum olması,
b) Dut ağacının yetişebilmesini sağlayan iklim şartlarının olması,
c) Anılan toplumun oya geleneğinin günümüze kadar sürmüş olması

gibi gerekli niteliklerin bulunması söz konusudur.

Aydın ili ve çevresi, iğne oyası üretimi için var olması gereken tüm şartları taşımaktadır. Geçmişte özellikle, bitki örtüsü ve iklimiyle, iğne oyasının hammaddesi olan ipeğin üretimi rahatlıkla yapılabilmiştir. İpek, iğne oyasının üretilebilmesi için birinci derecede öneme sahip bir hammaddedir.

"İplikle düğüm oluştururken sürtünmenin fazla olması ve tüylenmenin meydana gelmesi, iğne oyalarında ipeğin kullanımındaki önemli nedenlerden biridir. Tüylenme nedeniyle pamuk, yün gibi ipliklerle düğüm atmak oldukça zordur. İpeğin kaygan yapısı nedeniyle iğne oyası için en uygun malzeme olması kaçınılmaz bir gerçektir." [1]

Oyaların en bilinen esin kaynağı olan çok sayıda çiçek türü barındıran zengin doğası ile Aydın ve çevresinde iğne oyası geleneği azalarak da olsa günümüze dek ulaşmıştır. Aydın iğne oyaları bu yönüyle de önemini ortaya koymaktadır.

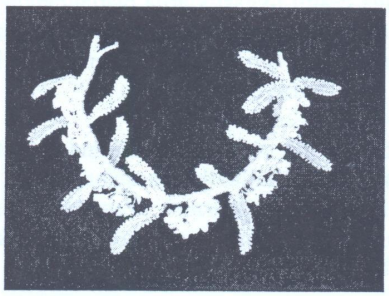
Araştırma kapsamında, taşıma ve saklama işlevi için üretilen keseler dışında kalan ve genellikle çiçek türlerinin canlandırıldığı iğne oyası çeşitleri incelenmiştir. Doğrudan insan bedeninin süslenmesine yönelik olan iğne oyaları, tek iplik sistemi ve düğüm tekniğinin sağladığı kolaylıklarla

* Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil Bölümü, sedef.acar@deu.edu.tr
** Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil Bölümü, gulcan.ercivan@deu.edu.tr
*** Bkz: Güran Erbek, I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Kitabı, "Erkek Oyaları", Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları İzmir, 1984
[1] Sedef Acar, Gülcan Batur Ercivan, 13.Uluslararası Etn Konferansı, Poster Bildiri, "Efe İğne Oyalarının Günümüz Tekstil Trendindeki Yeri", İzmir, 2005

istendiğinde üç boyutlu motiflere dönüşmektedir. Üç boyutlu çalışabilme olanağı, neredeyse gerçeğe yakın görüntüde çiçek biçimli iğne oyalarının oluşumuna olanak tanımıştır.

Çiçekler yanında, bitkilerin yaprakları ve meyveleri, sebzeler de gerçekçi bir biçimde ya da stilize edilerek iğne oyalarında yer almıştır. Ayrıca insan, hayvan figürleri ve geometrik görünümlü oyalar da üretilmiştir.[2]

Aydın İli ve çevresinde yapılan araştırmada bedenin süslenmesi için üretilen iğne oyalarının genellikle baş süslemesinde kullanıldığı görülmüştür. Baş süslemesi için üretilen iğne oyaları yazma, kefiye gibi kumaşların kenarlarına işlenmiştir. Bunların dışında yine başta kullanılan hotozlar da daha büyük çiçekli iğne oyalarıyla süslenmiştir. Uzun şeritler halinde ve genellikle bir tel üzerine sarılarak başa takılan iğne oyaları ise "taç" olarak isimlendirilmiştir.

Resim 1: İğne oyası tekniğiyle günümüzde üretilmiş"taç" adlı baş süsü.
Kaynak: Ayşe Kurt kolleksiyonu; 2005

Aydın ve çevresinde, baş süslemesine yönelik iğne oyaları, diğer iğne oyası üreten bölgelerden farklı olarak sadece kadınlarda değil, cesur ve acizleri koruyan efelerin başlarında da kullanılmıştır.

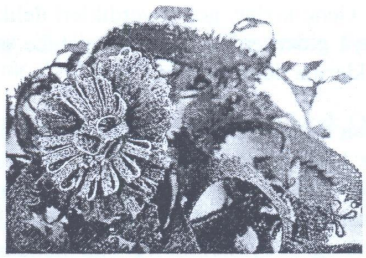
Kefiye ya da poşu adı verilen, kenarları büyük boyutlu genellikle dairesel özellikte iğne oyalarıyla işlenmiş örtü, efenin kozunlu başlığı üzerine sarılırdı. İğne oyaları ayrıca kefiye kenarına işlenmeden doğrudan kozunlu başlığa da sarılabilirdi. Bu efe oyalarının boyları 80-120 metre arasında değişebilen uzunluklara sahipti ve efenin eşinin, efesine verdiği değeri göstermesi açısından büyük bir öneme sahipti. Aydın iğne oyaları, diğer bölgelerden farklı olarak erkekler tarafından da kullanabildiğinden dolayı ayrıca önem taşımaktadır.

İğne oyaları, baş süslemeleri yanında dal şeklinde göğse veya başa takılabilen çiçek demetleri olarak da üretilmiştir. Aydın yöresinde üretilen ve genel olarak kumaş kenarına işlenip başa sarılarak, taç şeklinde başa takılarak ya da dal şeklinde göğse veya başa takılarak kullanılan iğne oyaları ayrıca göynek ve entari gibi giysilerin yaka ve kol kenarlarına da işlenmekteydi. Fakat bu iğne oyalarının içinde en dikkat çekici olanları baş süslemesinde kullanılan efe iğne oyaları ve daha çok kadınların kullandığı grep oyalarıdır.

Efe iğne oyalarında hayat ağacı, güneş, yelpaze, lale, meşe yaprağı gül yüzük gibi isimlere sahip dairesel formlu stilize çiçekler genellikle yedi renkle üretilmiştir. Bu renklerin sembolik olarak Aydın ve çevresindeki yedi dağı simgelediği ve efenin sınırsız özgürlüğünün vurgulandığı halk arasında söylenmektedir. Ayrıca, yoğun bir emek işi olan oyalarla kadının efesine "dağlar da, gönlüm de senindir" mesajını verdiği dile gertirilmektedir. [3]

[2] Türk El Sanatları, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 232, Maddi Kültür Dizisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 148.
[3] Kaynak Kişi: Cem Cemil Öztürk, Aydın, 3 Mayıs 2005

Grep iğne oyaları ise genellikle kadınlar tarafından kullanılırdı. Fakat az da olsa efeler tarafından da kullanıldığı görülmüştür. Grep iğne oyaları, çok ince, sık düğüm yapısı ve çiçek taç yapraklarının katlarının sırayla hazırlanıp içi içe geçirilmesiyle katmerli bir görünüme sahiptir. Bu görüntüsüyle gerçek bir çiçek izlenimi uyandıran grep iğne oyaları, doğadaki kasımpatı, lale, gül, sümbül, küpeçiçeği, çardak gülü ve menekşelere benzemektedir. Grep iğne oyaları, Aydın'da evlilik merasimlerinin vazgeçilmez ögelerinden biri olmuştur. Evlilik merasimlerinde adı geçen grep türü "gelin grebi" olarak anılmıştır. Gelin grepleri özellikle katmerli kasımpatı çiçekleri şeklinde hazırlanmıştır.

Resim 2:Gelin Grebi olarak adlandırılan katmerli kasımpatı çiçeği formunda iğne oyası, örneği
Kaynak: Ayşe Kurt kolleksiyonu;2005

Kız isteme, nişan, düğün töreni gibi tüm aşamaları içine alan evlenme sürecinde grep iğne oyaları bir süsleme unsuru olması kadar, ekonomik ve sembolik değeriyle de önemini ortaya koymuştur.

Aydın ve çevresinde kız isteme merasiminde kızın babası, erkeğin babasından Adana burması bilezik isterken iki adet eksik bilezik esterdi ve bunların yerine bir gelin grebi yaptırılmasını talep ederdi. Yani gelin grebi iki Adana burmasıyla aynı ekonomik değere sahipti. Gelin grebi erkek evi tarafından yaptırılmazsa kızın babasının nişanı bozma hakkı vardı ve genellikle nişan bozulurdu.

Eğer gelin grebi yaptırılmışsa ve düğüne karar verilmişse, grep düğünden önce yapılan "büyük nişan" için hazırlanan nişan tepsisi içinde kız evine getirilirdi. Bu gelenek Aydın'ın Köşk İlçesi, Beyköy Köyü'nde hala devam etmektedir.

Çiçeklerin iğne oyası tekniğiyle canlandırıldığı greplerin ne kadar zahmetli bir ürün olduğu, bir kişinin emeğiyle 8 ayda tamamlanmasından da anlaşılmaktadır. Yazmaların dört kenarını çevreleyecek uzunlukta üretilen grep iğne oyalarının üzerindeki çiçeklerin tamamı aynı renk ve biçimde olabildiği gibi, her biri farklı renk ve biçimlerde de olabilmektedir. Tüm çiçekler bir araya geldiğinde bir çiçek buketi görünümünde olan bu grep türüne Aydın yöresinde "millet bahçesi" adı verilmektedir.Millet bahçesi, aldığı isimle ve görüntüsüyle bir bolluk ve zenginliğin göstergesi gibidir.

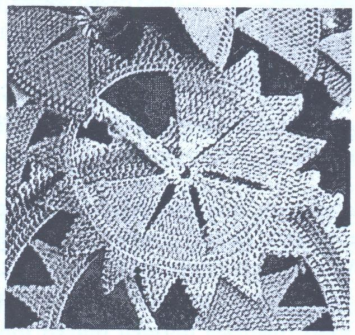
Resim 3: Çeşitli çiçek formlu iğne oyalarının bir araya gelmesiyle elde edilen "Millet Bahçesi" isimli grep örneği. (Kaynak: Ayşe Kurt kolleksiyonu;2005)

Her tür el sanatında olduğu gibi iğne oyaları da sahip olduğu renkler, biçimler, aldığı isimlerle çeşitli duygu ve düşüncelerin uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. İğne oyaları, sevinç, üzüntü, özlem, öfke gibi duyguları ifade eden sembolik unsurlara dönüşmektedir.

İğne oyası üretimi, duygularını ve isteklerini en zor ifade eden grup olan kadınların uğraşı olduğundan dolayı, sembolik anlatım oldukça yaygındır.

Örneğin, yeni evlenen gelin evliliğinde mutlu ise başına gül, menekşe, sümbül gibi çeşitli iğne oyaları bulunan örtüler bağlamıştır. Ya da mutsuzluklarını biber oyası gibi oyaların kullanıldığı örtüler kullanarak dile getirmişlerdir. Genç kızlar, gönül verdikleri delikanlıya pembe mendil (yağlık) işleyip göndermişler ve su doldurmaya giderken de başlarına pembe grep iğne oyaları bağlayarak "pembe, gönlüm sende" mesajını sevdiklerine iletmişlerdir.

Anadolu'da yaygın olan nazar inancı, Aydın'da iğne oyalarında da varlığını göstermiştir. Çok beğeni gören şeylerin kötü ve kıskanç gözlerden dolayı bir zarar göreceği düşüncesiyle Anadolu'da nazara karşı çeşitli korunma yöntemleri geliştirilmiştir. Bu korunma yöntemleri iğne oyalarında bilerek renk ya da şekil hatası yapılmasıyla kendini göstermiştir. Bu hatalar sayesinde mükemmel görünümden uzaklaşan bin bir emek ürünü iğne oyalarının ve onu kullananların kem gözlerden korunduğuna inanılmıştır.

Resim 4: Stilize meşe yaprağı formlu efe iğne oyası merkezinde yer alan nazar örneği
Kaynak: Zafer Esi kolleksiyonu;2005

Geçmişte genç kızlar büyük bir emek ve zaman harcayarak renk renk, çeşit çeşit iğne oyaları yaparlar ve çeyiz sandıklarına kaldırırlardı. Fakat günümüzde değişen yaşam koşullarıyla zamanın çok kıymetli bir unsur haline gelmesi ve insan emeğinin yerini makina üretiminin almasıyla iğne oyaları geçmişteki günlerini geride bırakmıştır.

İğne oyaları biçimleri, renkleri, kullanım alanları, sembolik anlamları açısından ele alındığında kendine özgü bir çok belirleyici niteliği üzerinde taşıyan önemli bir kültür varlığıdır. Bu nedenle Anadolu'da en önemli iğne oyacılığı merkezlerinden biri olan Aydın ve çevresinde bu uğraşın devamının sağlanması önem taşımaktadır.

Son yıllarda Aydın'da iğne oyacılığının geçmişteki günlerine geri döndürülmesi ve ipek, at kuyruğu kılı gibi geleneksel hammaddeler ve doğal boyalar kullanarak üretilebilmesi için bazı çalışmalar yapılmaktadır. Aydın İl Kültür Müdürlüğü'nün düzenlediği kurslarla geleneksel şekliyle iğne oyacılığı eğitimi devam etmektedir. Ayrıca Dalama Beldesi'nde üretime başlayan bir el sanatları üretim şirketi, iğne oyalarının üretimini geleneksel şekliyle yapmaktadır. Burada eğitim alan genç kızlar ustalık kazandıktan sonra eski dönemlerden kalan iğne oyalarının benzerlerini ya da güncel yorumlarını üreterek hem iğne oyası geleneğinin devamını sağlamakta, hem de aile bütçelerine katkıda bulunmaktadırlar.

Unutulmaya yüz tutmuş el sanatları arasında yerini almaya başlayan, üretidiği yerlerde de geleneksel hammadde ve biçim özelliklerinden uzaklaştırılarak, özgün niteliklerini kaybeden iğne oyalarının sadece ülkemizde üretildiği unutulmamalıdır. Bu özelliği iğne oyalarını daha da değerli kılmaktadır. Bu değeri iyi koruyarak, geleneksel yöntemlerle üretimini sağlayarak ve yurt dışından gelen yoğun talebi doğru değerlendirerek iğne oyacılığının ekonomik gelir kaynağına dönüştürülmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

ACAR; Sedef, ERCİVAN; Gülcan Batur, 13.Uluslararası Etn Konferansı, Poster Bildiri, "Efe İğne Oyalarının Günümüz Tekstil Trendindeki Yeri", İzmir, 2005

ERBEK; Güran, **I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri,** "Erkek Oyaları", Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir, 1984

ESİ; Zafer, görüşme: "Geleneksel Aydın İğne Oyaları Örneklerinin Biçim ve Sembolik Özellikleri" Aydın, 10 Mayıs 2005, saat: 10.00

KURT; Ayşe, görüşme: "Günümüzde Geleneksel Şekliyle İğne Oyası Üretimi", Aydın-Dalama Beldesi, 15 Temmuz 2005, saat: 11.00

ÖZTÜRK; Cem Cemil, görüşme:"Cem Cemil Öztürk'e Ait Koleksiyonun İncelenmesi"Aydın,3 Mayıs 2005, saat: 10.00

Türk El Sanatları, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 232, Maddi Kültür Dizisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993